

С. І. МИРОПОЛЬСЬКИЙ ПРО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ЗВИЧКИ

© Говорун А. В., 2015
<http://orcid.org/0000-0002-5392-9003>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.33313>

У статті проаналізовано педагогічну спадщину видатного вітчизняного педагога, методиста, просвітителя другої половини XIX – початку XX століття С. І. Миропольського з проблеми морального виховання. Виокремлено його розуміння вітчизняного ідеалу виховання, визначено окреслені ним шляхи досягнення цього ідеалу виховання різними соціальними інститутами, схарактеризовано ті моральні якості й моральні звички, які, насамкінець, сприятимуть формуванню моральної й духовної особистості. Зокрема розкрито місце сім'ї у формуванні моральних звичок особистості, роль церкви у процесі виховання у дітей морально-релігійних якостей та завдання школи як у прищепленні гарних, так і викоріненні поганих звичок.

Ключові слова: формування моральної особистості, моральне виховання, моральна звичка.

Говорун А. В. С. И. Миропольский о формировании нравственной привычки.

В статье проанализировано педагогическое наследие выдающегося отечественного педагога, методиста, просветителя второй половины XIX – начала XX века С. И. Миропольского, касающееся проблемы нравственного воспитания. Выделено его понимание отечественного идеала воспитания, определены намеченные им пути достижения этого идеала воспитания различными социальными институтами, охарактеризованы те нравственные качества и нравственные привычки, которые в итоге будут содействовать формированию нравственной и духовной личности. В частности, раскрыто место семьи в формировании нравственных привычек личности, роль церкви в процессе воспитания у детей нравственно-религиозных качеств и задачи школы как в привитии позитивных, так и искоренении негативных привычек.

Ключевые слова: формирование нравственной личности, нравственное воспитание, нравственная привычка.

Govorun A. V. Formation of Moral Habit in the Works of S.I Miropolsky.

The article analyzes pedagogical heritage of the prominent national pedagogue, educational supervisor, educator of the second half of the XIX – the beginning of the XX century Miropolsky S.I. concerning the problem of moral education. His understanding of national ideal of education is outlined, the ways of

attaining it by different social institutions are determined, those moral qualities and moral habits which facilitate formation of a moral and conscious personality are characterized. In particular, the role of a family in forming moral habits of a person, the role of church in the process of education in children moral and religious qualities and the tasks of school in developing good habits and uprooting bad ones are uncovered.

Those moral qualities that Miropolsky S.I. considered as the main aims of school in forming moral personality are specified and characterized. They are: consciousness, moral obligation, friendliness, modesty, obedience, diligence. The most efficient pedagogical techniques considered by Miropolsky are discovered, namely, the effect of admonition, persuasion, training, admonishment, alertness in developing of every from the above-mentioned moral habits is shown.

The environment that can develop moral habits in school according to Miropolsky's beliefs is characterized.

Key words: *formation of a moral personality, moral education, moral habits.*

Постановка проблеми. Актуальність теми детермінована суперечливими й досить складними умовами сьогодення України, в яких відбувається соціалізація дітей і молоді. У Концепції національного виховання наголошується на вагомості «утвердження принципів загальнолюдської моралі», «перетворення моральних знань, які набуває молодь», у «її переконання, стійкі моральні почуття, вчинки». Це в першу чергу вимагає формування у підростаючих поколінь моральних стосунків, що ґрунтуються на гуманізмі й національній свідомості, прищеплення моральних ідеалів, які б стали реальною силою в регулюванні поведінки людей у суспільстві тощо. Отже, першочерговим завданням виховання є формування таких якостей особистості як навичка самоаналізу власної поведінки, власних думок і почуттів, здатності до самостійних дій і готовності відповідати за їхні наслідки тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Окреслені завдання потребують інтеграції виховних можливостей усіх соціальних інститутів. Як показав аналіз наукової літератури, різноаспектні питання морального виховання досліджували філософи (В. Біблер, Л. Буєва, І. Кон та інші), психологи (І. Бех, О. Леонтєв, П. Якобсон та інші), педагоги (О. Богданова, О. Вишневський, І. Зязюн, М. Красовицький, В. Сухомлинський та інші), які опосередковано торкалися і проблеми моральної звички.

Мета статті – проаналізувати педагогічні ідеї С. І. Миропольського стосовно формування моральної звички й виокремити те цінне, що може бути актуальними для сьогодення України.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога, методиста, просвітителя другої половини ХІХ – початку ХХ століття С. І. Миропольського, він велику увагу надавав питанням морального виховання, зокрема, формуванню моральних звичок у дітей. Передусім, посилаючись на фундаментальні праці науковців-дослідників, присвячені історії російської держави та російської церкви, пам'ятки древньої словесності, наукові дослідження стосовно створення та розвитку вітчизняної школи й народної освіти, аналізуючи публікації педагогічних періодичних видань, С. І. Миропольський доводив, що вітчизняний ідеал виховання, починаючи з Київської Русі, було «...засновано на Євангельських началах правди, любові, миру, відданості волі Божій, смиренності, людинолюбстві»; що цей ідеал, з одного боку включав у себе «сувору православну церковність», з іншого, – «вміщував у собі характер високого патріотизму», «...вірність Вітчизні, здоровий і правильний погляд на життя та його завдання, християнські переконання щодо правди, любові, відданості Церкві, обов'язку, совісті, вищого покликання людини» [2 с. 63]. Згідно переконань відомого просвітителя й педагога означений ідеал співпадав з «природними моральними якостями наших предків-слов'ян», що й сприяло, насамкінець, його глибокому проникненню у свідомість народу.

Аналіз педагогічних творів С. І. Миропольського дозволив дійти висновку, що він чітко визначив шляхи досягнення накресленого ідеалу виховання різними соціальними інститутами, виокремив ті моральні якості й моральні звички, які насамкінець, сприятимуть формуванню моральної і духовної особистості.

Перше місце у цьому процесі С. І. Миропольський відводив сім'ї, акцентуючи, що «...сімейне виховання є основою будь-якого громадського виховання» [1, с. 3]. Педагог і просвітитель аргументував: православна сім'я, навіть неграмотна, завдяки досвіду предків, має багато виховуючих елементів; раннє дитинство – найбільш ефективний період для релігійно-моральних вражень дитини, які глибоко проникають у її душу й залишаються там на все життя; найбільш результативними досягненнями у цій сфері будуть дії матері, -

яка органічно є «першою учителькою богопізнання для дитини від самого її народження» [1, с. 5].

Згідно переконань С. І. Миропольського, найбільш важливим для формування «власних релігійних навичок дитини як основи морального життя» є те, що ці навички формуються шляхом не розсудливих настанов, повчань, заборон, а через живі враження й почуття дитини та завдяки прикладу дорослих. До таких відчуттів С. І. Миропольський відносив: благоговійну молитву батьків перед іконою; натільний хрестик, одержаний після хрещення, ікону, прикріплену біля колиски; навчання молитві; сповідання перед іконою гріхів, звертання за допомогою до Бога; сімейне відвідання церкви, ознайомлення з її ритуалами й виконання її статутів; участь у підготовці сім'ї до великих церковних свят й у самому духовному святковому процесі.

Разом з церковними враженнями для духовного зростання дитини, наголошував просвітянин, важливим є її привчання на прикладах батьків до виконання морально-християнських правил у сім'ї. До найбільш традиційних С. І. Миропольський відносив: давній звичай подавати милостиню убогому, часто через «дитячі чисті руки» з тим, «...щоб ніхто не виходив з дому порожнім»; побажання тому, хто проїздить мимо – «доброго шляху»; працюючому – «Бог на поміч!»; подяку за послугу – «Спасибі» («Спаси тебе Бог!») тощо. С. І. Миропольський наголошував на великому моральному смислу «душевного бажання добра ближньому», що підґрунтям сягає у древність, здатності до співчуття й допомоги в горі й нещасті.

Також педагог-вихователь акцентував і на таких характерних ознаках православної традиційної сім'ї як любов і слухняність дітей у спілкуванні з батьками, повага до старших, висока значущість для дітей «благословення батьківського», без якого не уявляли добра та щастя у будь-якій справі, у майбутньому житті. Посилаючись у аргументах на епістолярну спадщину, С.І. Миропольський переконував, що різні верстви населення у листах, зокрема з чужини, у перших і останніх рядках висловлювали прохання до батьків, щоб їх «не лишили свого великого батьківського благословення».

Відповідаючи опонентам, що тогочасна сім'я не відповідає представленому ідеалу, С. І. Миропольський наголошував на тому, що накреслені ним шляхи формування морально-релігійних звичок у дітей в умовах сім'ї є не ідеалом, а життєвим фактом. До того ж, для простого народу,

вказував педагог, завжди були значущими й шанованими звичаї й напучення предків, тому все те, що втрачене або послаблене, слід відновлювати, зміцнювати й утверджувати.

Виокремлюючи роль церкви як соціального інституту у процесі формування у дітей морально-релігійних якостей, С. І. Миропольський наголошував на високому морально-виховному впливові на душу дитини величі й святості церковного храму; краси й естетики церковного богослужіння; споглядання великої кількості ікон і священних видовищ, перед якими ревностно моляться люди; спостереження за священником, який здійснює таємниче богослужіння, тощо. Як зазначав С. І. Миропольський, означені явища сприймаються дитиною неусвідомлено, проте вже ці перші «уроки благоговіння перед Богом» зрозумілі й доступні для її серця. Коли церква виконує свою роль «мудрої виховательки», а батьки привчають дітей «відвідувати храм Божий не лише згідно звичаю, але й за щирістю», наголошував педагог-просвітитель, то дитина залежно від свого віку зазнає впливу багатьох засобів для свого духовного вдосконалення «у вигляді вправ для її серця і волі». С. І. Миропольський посилався у цьому випадку на архієпископа Амвросія: «Вправи ці відомі – *молитва*, очищаюча серце й наближаюча до Бога; постійне *відвідування богослужіння* як набуття досвіду перебування душі з почуттям присутності Бога; постійне дотримання *говіння*, в процесі якого піст звільняє душу з-під тяжіння тіла; *самовипробування*, яке переглядає й обговорює минуле життя й сьогоденне; *сповідь*, що звільняє від здійснених гріхів; *залучення до св. Таїнства* – відроджує до нового життя умиротворенням духу й надією на краще майбутнє» [1, с. 11].

Звертаючись до характеристики й завдань третього соціального інституту, який виконує свою роль у формуванні моральних звичок у дітей, школи, С. І. Миропольський передусім зауважував: завдяки схильності до наслідування діти рано засвоюють різні звички, як гарні, так і погані. По-друге, дитячий вік схильний до деяких педагогів. По-третє, життя складається не лише з великих і значних фактів, але й з маленьких випадків, які при частому їх повторенні утворюють міцні звички. Тобто, до школи діти приходять з частковою або повністю сформованими звичками.

Згідно класифікації С. І. Миропольського, до найбільш притаманних дітям-школярам поганих звичок відносяться: необдуманість, забування,

легкодумство, безвідповідальність, пустотливість, нетерпимість, неуважність, жвавність, балакучість, схильність до перебільшення та інші. Як вважав С. І. Миропольський, ці недоліки при гарному вихованні з віком і розвитком розуму можуть просто зникнути; але, кинуті напризволяще, можуть погано вплинути на формування характеру. Саме тому, наголошував педагог-просвітитель, такі звички потребують не лише обмеження й виправлення, але й дотримання при цьому певної послідовності, поступовості, терпіння, благорозумності тощо.

До особливо поганих схильностей С. І. Миропольський відносив такі: звичка божитися у будь-якому випадку, вживання лайливих слів, нестримання у їжі й питті, тяжіння до нескромних ігор і пісень, жорстокість до тварин, звичка глумитись над іншими, давати комусь прізвиська та клички, присвоєння чужої власності, пристрасть до сперечань і сварок, злорадство й заздрощі та інші. Педагог-вихователь вважав означені риси характеру хибними звичками, з якими слід боротися, а саме тяжіння дітей-школярів до них сприймати як інфекційну хворобу, що вимагає в лікуванні особливого догляду й уваги.

Слід зауважити, що видатний педагог був досить оптимістичний у своїх надіях на можливість викорінення таких порочних звичок, радив учителеві спиратись на ті добрі схильності й навички, які зможуть полегшити працю вчителя: щира релігійність, простота, довіра, наївність, вразливість, які можуть бути в самій дитині, й бути своєрідним засобом для морально-виховного впливу учителя на дитину.

Проте, згідно висновку С. І. Миропольського, учитель, з огляду на проблему, повинен бути переконаним, що у моральному вихованні, зокрема, у прищепленні гарної чи викоріненні поганої моральної звички немає дрібниць, оскільки незначне сьогодні може перетворитись у справжню біду завтра. Наприклад, схильність до перебільшення може перейти у звичку до брехні; жорстокість у ставленні до маленької пташки (розорення гнізд) легко переходить у жорстокість серця стосовно людей тощо. Крім того, зауважував С. І. Миропольський, «доброчесність, як і хиба, починається з малого... мале зернятко росте, розвивається, міцніє, глибоко пускає коріння, набуває сили й владності в душі» [1, с. 10].

Наголосимо тут, що для третього соціального інституту – школи – С. І. Миропольський більш конкретно розробляв методику формування

характеру дитини згідно християнського ідеала. Передусім, посилаючись на Я. А. Коменського, зокрема, на його характеристику шести типів дітей, виокремлених видатним педагогом, С. І. Миропольський акцентував на необхідності вивчення особливостей кожної дитини шляхом «*безпосереднього спостереження* над духовним життям дітей, над їхніми схильностями й звичками» [1, с. 10]. Він підкреслював неможливість використання для всіх учнів у формуванні їхнього характеру одного й того ж засобу; наголошував на неефективності навіть вдало підбраного прийому для конкретного учня, але використовуваного постійно. Він стверджував, що виховати «... живу особистість, керувати нею, спрямовувати розум дитини до істини, а серце до добра» можна лише за умови, що вчитель розумітиме «індивідуальність своїх учнів, їхні окремі риси, якості, потреби й відповідно до цього вивчення видозмінює засоби виховного впливу на них» [1, с. 20-21].

Аналіз педагогічних поглядів С. І. Миропольського дозволяє дійти висновку, що у визначенні головного завдання виховання він надавав перевагу «вихованню серця і волі» в порівнянні із знаннями та вміннями. Аргументуючи свою позицію у вирішенні означеної проблеми, С. І. Миропольський зауважував, що одними знаннями й правилами не можна виховати моральну людину. Він підкреслював, що без дії серця й волі людини знання правил доброчесності перетворюється в догматику, а справжня доброчесність нерідко «розвивається в людині шляхом внутрішньої боротьби». Звідси С. І. Миропольський робив висновок: «Людина не так живе, як думає, а швидше так думає, як живе» [1, с. 59].

У зв'язку з вище означеним С. І. Миропольський зауважував, що в душі дитини є ще й зачатки тих схильностей, з якими слід боротися і в цій боротьбі також головними рушіями є не знання, а «серце, налаштоване на добро, й воля, готова йому служити» [1, с. 60]. С. І. Миропольський перелічував ті погані схильності, які спостерігаються у поведінці дітей: нетерпеливість, непостійність, неорганізованість, неввічливість, неакуратність, лінь, які можна віднести до недоліків, властивих дитячому вікові, що можуть при відсутності справжнього виховання перейти в серйозні моральні хиби. Разом з тим між дітьми, вважав педагог, зустрічаються і справжні, вже сформовані моральні хиби: егоїзм, свавілля, неслухняність, брехня, нескромність, невживчивість, непристойність. За висновком С. І. Миропольського у першому випадку

поведінку дітей можна класифікувати як дитячу легковажність, а в другому – як наявність у дітей моральних хиб.

У вирішенні вказаної проблеми С. І. Миропольський бачив найбільш дієвим шляхом «протиставлення злу добра», під яким він розумів виховання і розвиток у дітей гарних моральних якостей. У цій площині він великого значення надавав моральним звичкам, аргументуючи, що їх не дарма називають «другою природою» людини, і перелічив ті моральні якості, на формуванні яких передусім повинен зосередитися учитель: *совісність, правдивість, стриманість, почуття морального обов'язку, дружелюбство, скромність, слухняність, працелюбство*. С. І. Миропольський також розглянув і відомі педагогічні засоби морального виховання: *приклад, настанова, нагадування, переконання, застереження, прохання, привчання, пильнування*. Проте С. І. Миропольський, на наш погляд, і тут дотримується суб'єктивної думки, стверджуючи, що у самотійному використанні вказані засоби «безсильні й недієві», аргументуючи що «єдино вірні й сильні засоби» морального виховання дає лише релігія й церква, що під їх керівництвом можуть діяти й педагогічні засоби.

Разом з тим С. І. Миропольський детально схарактеризував перелічені ним моральні якості й виокремив педагогічні засоби, найбільш дієві для формування кожного з них. Подаємо їх у оцінці відомого вченого-педагога.

Совісність в інтерпретації педагога є «моральна чутливість душі», «душевна сором'язливість», «моральний сторож» і «внутрішній суддя» усіх дій людини. У формуванні цієї звички, вважав педагог, велике значення має приклад, гарне товариство; будь-які вияви совісності у дитини зміцнюються заохоченням, схваленням, співчуттям, з іншого боку, – осуд і висловленням відрази до безсовісності.

Правдивість, згідно висновку С. І. Миропольського, є однією з найпрекрасніших якостей дитини. Проте, підкреслював педагог, саме ця якість легко піддається послабленню й перетворенню у свою протилежність – неправда й відверта брехня. Тому, на його погляд, у школі повинна бути постійна пропедевтична робота серед дітей, що включає такі складники: учитель чи вихователь – зразок правдивості для дітей; у школі не говорять неправди навіть жартома; будь-яке перебільшення чи невірне повідомлення будь-якого факта в розповіді або відповіді учня, його бажання прикрасити цей

факт завдяки уяві повинно бути зупинено й виправлено учителем у супроводі несхвалення, осуду чи застереження; постійні бесіди учителя з учнями про наслідки неправди, про ставлення інших до неправдивих людей; привселюдне виявлення презирства й навіть огидності до неправдивості в якійсь конкретній ситуації тощо.

Стриманість С. І. Миропольський вважав звичкою до самообмеження й самоволодіння. Згідно висновків С. І. Миропольського, оскільки моральне самовдосконалення людини потребує самообмеженості й вільного дотримання моральних законів за власною волею, дітей слід привчати в школі передусім до *слухняності й покірності*. З цією метою учитель може використовувати свій авторитет (за умови, що вчитель має міцний характер і сильну волю); обмежувати виявлення дітьми будь-якого свавілля, неорганізованості, розпусності; сприяти дотриманню дітьми шкільної дисципліни й шкільного порядку, які певною мірою приборкують та обмежують погані схильності, які виявляються у вигляді часто неосмислених, неусвідомлених прагнень, зазвичай помилкових, проте яким діти легко підкоряються. С. І. Миропольський вважав результативним таке «подолання школярем самого себе», коли *стриманість і самоволодіння* стануть моральною звичкою, перейдуть у волю вихованця, за допомогою якої він перемагатиме егоїзм, самолюбство, свавілля тощо.

Скромність С. І. Миропольський характеризував також через християнський ідеал, звертаючись до богословської літератури, акцентуючи на тому, що ця моральна якість своїм підґрунтям має «християнське смирення і любов» і тісно пов'язана з *самопізнанням*. Педагог аргументував: порівняння людиною себе з ідеалом моральності дозволяє усвідомити власну недосконалість, що викликає почуття поблажливості до інших, оберігає від необачної критики чужих вчинків та голослівного й марного осуду.

Передусім С. І. Миропольський дав детальний перелік *зовнішнього* виявлення скромності: ввічливість, поступливість, послужливість: невміння й небажання вирватися вперед, відтіснивши інших, якимсь чином звернути на себе увагу; увага до чужої мови; відсутність претензій до навчання інших й готовність навчатись самому тощо.

По-друге, С. І. Миропольський виокремив також поняття скромності у галузі знання. Він наголошував, що істинно мудра людина науки завжди

усвідомлює обмеженість свого знання й неосязність того, чого людина знати не може, тому вона і є носієм і зразком скромності.

По-третє, видатний педагог і методист акцентував на тому, що головною хвилюючою тогочасного століття була недооцінка скромності як моральної якості. Він писав: «Все частіше й частіше зустрічаються чванливі й пихаті неуки, зарозумілі хвастуни, зарозумілі честолюбці, гонористі егоїсти, дурники з претензіями на розум і на освіту. Дія цього явища така, що воно виявляється вже в дитинстві у вигляді зарозумілості й презирливості. Необхідно боротися з цим злом» [1, с. 69-70].

По-четверте, С. І. Миропольський накреслив напрямки виховання дітей скромності. На його погляд, переважаюче значення тут має залучення дітей до виконання християнських *добродетей*. Важливу роль у процесі виховання у дітей скромності, вважав педагог, відіграє «живий приклад» учителя та оточуючих дитину людей. Негативними явищами для формування скромності, підкреслював С. І. Миропольський, є такі: надмірна похвала, яка розвиває у дитини зарозумілість; осуд дорослими інших людей у присутності дітей.

Працелюбство як моральну якість С. І. Миропольський пояснював з психологічної точки зору: прагнення до діяльності є «природним спонуканням дитячої натури», наприклад, у іграх; дитина, взагалі; діяльна з ранку до вечора, без усякого примусу, якщо вона не хвора. Тому, як наголошував С. І. Миропольський, школа й учитель повинні таким чином побудувати навчальний процес, щоб показати не лише матеріальне, але й моральне значення праці. Зокрема, підкреслював С. І. Миропольський, дітям слід донести такі особливості праці: праця людини не обмежується лише механізмом роботи, оскільки для успіху справи потрібні *кмітливість і розум, старанність і увага, ретельність*; праця навчає людину відповідальності: привчає залишатись на місці, коли є бажання гуляти або продовжувати роботу, коли б хотілося її кинути; праця перетворює дитячу безцільну й випадкову діяльність у діяльність правильну, плідотворну й корисну; праця привчає до організованості, змушує нарощувати силу, дає навички терпіння, привчає до бережливості; праця дає людині чисту радість, дає усвідомлення ціни відпочинку; викликає почуття спокою, бадьорості; праця наближує людину до природи й певною мірою облагороджує побут і звичаї.

Висновки. Як бачимо, С. І. Миропольський виокремив ті моральні якості, які, на його погляд, слід сформувати в школі, у сумісній дії церкви, школи й сім'ї, дав настанови, поради й рекомендації щодо засобів та прийомів формування конкретної моральної якості. В узагальненому вигляді всі вони вимагали формування моральної звички, яка перетворювалась у потребу, що в значній мірі полегшувало їх виконання, викликало гарний настрій, слугувало засобом для навичок самообмеження, попередження негативних думок і бажань. Уважаємо, що запропоновані видатним педагогом кінця XIX – початку XX ст.. С. І. Миропольським поради й настанови щодо формування моральної звички є досить актуальними для сьогоденного українського суспільства і можуть бути корисними як у шкільній практиці, так і в роботі з батьками.

Література

1. Миропольский С. Дидактические очерки. Ученик и воспитывающее обучение в народной школе / С. Миропольский. – СПб.: Изд. И. Скороходова. – 1890. – 72 с.
2. Миропольский С. Очеркъ истории церковно-приходской школы от первого ее возникновения на Руси до настоящего времени / С. Миропольский. – СПб., - Вып. 1. – 143 с.
3. Миропольский С. Учитель. Его призвание и качества, значение, цели и условия его деятельности в воспитании и обучении детей / С. Миропольский. – СПб., 1909. – 148 с.